

СЯРГІЙ ЖАДАН

ІНТЭРНАТ

Раман

Пераклад з украінскай

Мінск
Выдавец А. М. Янушкевіч
2019

УДК 821.161.2-31
ББК 84(4Укр)-44
Ж15

Пераклад з украінскай Наталкі Бабінай паводле выдання:
Жадан С. Інтернат. Чернівці: Меридіан Черновіц, 2017.

The original Ukrainian edition was first published
Meridian Czernowitz, Chernivtsi in 2017

All rights reserved by and controlled through
Suhrkamp Verlag Berlin

Жадан, С.

Ж15 Інтэрнат : [раман] / Сяргій Жадан ; пер. з укр.
Н. Бабінай. — Мінск : А. М. Янушкевіч, 2019. — 300 с.
ISBN 978-985-7165-95-7.

Студзень 2015-га. Данбас. Паша, настаўнік адной са школ, назірае, як лінія фронту няўхільна набліжаецца да яго дому. Так сталася, што ён вымушаны перасекчы гэтую лінію. Каб пэтым вярнуцца назад. І для гэтага яму трэба па меншай меры вызначыцца, на якім баку знаходзіцца ягоны дом...

УДК 821.161.2-31
ББК 84(4Укр)-44

ISBN 978-985-7165-95-7

© Serhij Zhadan, 2017
© Suhrkamp Verlag Berlin, 2018
© Бабіна Н. В., пераклад на беларускую мову, 2019
© Афармленне, выданне на беларускай мове. Выдавец А. М. Янушкевіч, 2019

- Паедзь, забяры яго, — крычыць стары.
- Яе сын, — адклікаецца Паша ў адказ, — хай сама і забірае.
- Ён твой пляменнік, — нагадвае стары.
- І што?
- Ён мой унук.

І ўсё гэта не выключаючы тэлевізара. Тэлевізара ён не выключае нават ноччу. Ён у іх як вечны агонь: гарыць не столькі для ўцехі жывых, колькі ў памяць пра памерлых. Стары глядзіць прагноз надвор'я так, нібы там павінны згадаць яго імя. Калі прагноз заканчваецца, нейкі час сядзіць, быццам не верыць пачутаму. Паша тэлевізар не глядзіць, асабліва апошні год, калі навіны проста палохаюць. Сядзіць у сваім пакоі за сталом, заваленым падручнікамі, не вытрымлівае, падымаецца з канапы, выходзіць на вуліцу. Стары абарочваецца на гук, канапа пастрэльвае спружынамі, як сухія галінкі ў скаўцкім вогнішчы. Мэбля ў доме старая, але жывучая: цяперашніх гаспадароў напэўна перажыве. Сястра прапаноўвала хаця б перацягнуць крэслы, але Паша адмахваўся. Якое перацягнуць, казаў, гэта, казаў, як падцяжкі твару ў семдзсят гадоў рабіць: можна, вядома, але лепш узяць болесуцішальнае. Сястра апошнім часам амаль не з'яўлялася, то і пра перацягванне ніхто больш не згадаў.

Паша любіў гэты дом, жыў тут усё сваё жыццё, збіраўся жыць далей. Яго пабудавалі нямецкія палонныя, адразу пасля вайны. Гэта быў даволі прасторны будынак на дзве сям'і. Другая вуліца ад чыгуначнай станцыі, густазаселены прыватны сектар, у якім жылі пераважна станцыйныя рабочыя. Увесь іх пасёлак і будаўся вакол станцыі: яна, падобная да чорнага ад паравознага дыму сэрца, што прапампоўвае кроў навакольных яроў і лесапалос, дала працу, яна ж дала і надзею. Нават цяпер, калі дэпо стаяла пустое, як басейн, з якога спусцілі ваду, і ў майстэрнях жылі хіба што ластаўкі і бамжы, жыццё ўсё роўна трымалася чыгункі. Проста цяпер не было працы. Чамусьці менавіта ў рабочых пасёлках праца знікае ў першую чаргу. Майстэрні прыкрылі, і ўсе разышліся па сваіх справах, пахаваліся па цесных дварах з перасохлымі ад спякотнага лета калодзежамі і паграбамі, усе запасы ў якіх заканчваліся яшчэ да Каляд.

Хоць вось Пашу скардзіцца грэх: які-ніякі бюджэтнік. Так-так, думае Паша, выходзячы на вуліцу і прычыняючы за сабой абабітыя бальнічнымі коўдрамі дзверы, які-ніякі бюджэт, які-ніякі бюджэтнік. Снег у двары ружова-сіні, адлюстроўвае вечаровае сонца і неба, цямнее сваімі глыбокімі порамі. Востры на дотык, аддае сакавіцкай вадой, прыкрывае сабою глейкую чорную зямлю, так што адразу ясна, ніякіх прагнозаў не трэба: зіма будзе цягнуцца доўга, усе паспеюць прызвычаіцца, змучыцца і змірыцца. А калі змірацца, тады і пачнецца нешта іншае. А пакуль свет нагадвае снежны камяк у цёплых руках: растае, сцякае вадой, аднак чым далей, тым халаднейшымі робяцца далоні, усё менш у іх цёплага руху, усё болей ледзяной застыласці. Вада, нават талая, застаецца забойчай, сонца тоне ў складанай сістэме вадзяных люстэркаў і адбіткаў, адагрэцца ім ніхто не паспявае: адразу ж пасля

абеду, пасля вохкіх гудкоў, што вісяць над станцыяй, пачынаецца змярканне, ад чаго імгненна знікае пачуццё адлігі, прападае падманлівае адчуванне цяпла. Паша абыходзіць дом, размоклай сцежкай прабіраецца паміж дрэвамі. Дом яны ўсё жыццё дзялілі з нейкім працаўніком чыгункі. Палова дома належала яму, палова — дружнай Пашавай сям’і: тату, маме, Пашу, сястры. Гадоў пятнаццаць таму, калі яшчэ ўсе жылі разам, чыгуначны працаўнік сваю палову спаліў. Паспелі патушыць. А вось адбудоўвацца чыгуначны працаўнік не захачеў — пайшоў на станцыю, сеў на цягнік ва ўсходнім кірунку і назаўсёды знік з іх жыцця. Спаленую палову дома проста абвалілі, пабялілі сцяну, жылі далей. Вонкава дом нагадваў палавінку хлеба на крамнай паліцы. Стары заўсёды так і купляў — палавінку, каб не плаціць лішняга. І каб не заставалася лішняга. Жыццё на станцыі навучыла.

Чорныя дрэвы ў снягах, вострыя галіны на фоне чырвонага неба — за плотам пачынаецца вуліца, белыя суседскія будыначкі, дзе-нідзе жоўтыя апельсіны электрычных агнёў, сады, агароджы, коміны, з якіх паднімаюцца дымы, быццам гэта стомленыя мужчыны стаяць і размаўляюць на марозе, выпускаючы з лёгкіх цёплы студзеньскі дух. Вуліцы пустыя, нідзе нікога, толькі на станцыі час ад часу счапляюцца вагоны, металам аб метал, нібыта нехта перастаўляе жалезную мэблю. І яшчэ з поўдня, з боку горада, цэлы дзень, з раніцы, цяжкія адзінкавыя выбухі — то больш інтэнсіўна, то радзей. Рэха высокая разыходзіцца ў паветры, акустыка ўзімку перакручаная, цяжка дакладна зразумець, адкуль ляціць, дзе падае. Свежае паветра, пах сырых дрэў, напружаная цішыня. Так ціха бывае толькі тады, калі ўсе змаўкаюць і пачынаюць слухаць. Паша лічыць да ста і ідзе назад. Дзесяць. Учора ўвечары было шэсць. За той жа час. Цікава, што скажучь у навінах?

Застае старога на кухні. Той стаіць схіліўшыся ля стала, збірае сваю старую спартыўную торбу.

— Далёка? — пытаецца Паша.

Хоць што пытацца: ясна ж, па малага збіраецца. Дэманстратыўна кідае ў торбу газету (як можна перачытваць прачытаныя ўжо газеты? гэта ж як чытаць разгаданыя крыжаванкі), акулёры (Паша заўсёды сварыцца з ім за гэтыя акулёры — тоўстае шкло, выкрыўляюць усё канкрэтна, ты лепш сонцаахоўныя насі, раіць старому, усё роўна нічога не бачыш), пенсійнае пасведчанне (калі пашанцуе — праедзе бясплатна), пацёрты, як марскі камень, мабільнік, выпраная насоўка. Стары сам мые і прасуе свае насоўкі, не перакладае гэта на дачку, не жадае. Раз на месяц становіцца да прасавальнай дошкі, старанна водзіць па шэрых ад часу хустачках, быццам высушвае абяцэненыя банкноты. Паша яму ўвесь час прыносіць папяровыя сурвэткі, але стары і надалей карыстаецца сваімі насоўкамі, даўняя звычка, яшчэ з часоў працы ў станцыйнай канторы, калі папяровых сурвэтак проста не існавала ў прыродзе. Ды і непяпярвых таксама. Мабільнікам стары карыстацца амаль не ўмее, але ўвесь час цягае з сабой — пабіты корпус, зацёртая зялёная кнопка. Рахунак яму папаўняе Паша, сам ён так і не навучыўся. Вось цяпер старанна ўсё складае, корпаецца ў торбе, маўчыць абражана: з ім робіцца ўсё больш складана ўжывацца, немажліва ні пра што гаварыць, крыўдзіцца як дзіця. Паша праходзіць да пліты, п'е проста з чайніка. Калодзежы летам высахлі, з крана піць страшна: хто ведае, што там у трубах цяпер плавае. Таму ваду кіпяцяць, абмінаюць вадаёмы. Стары не адгукаецца, корпаецца ў кішэнях.

— Добра, — кажа Паша, — з'езджу, забяру.

Але стары так проста не здаецца. Дастае газету, разгортвае, згортвае, складае ў чатыры разы, засоўвае

назад у торбу. Жоўтыя сухія пальцы нервова ламаюць газетную паперу, на Пашу ён нават не глядзіць, горбіцца над сталом, хоча нешта даказаць, ваюе з цэлым светам.

— Ты пачуў? — кажа Паша. — Паеду, забяру.

— Не трэба, — адказвае стары.

— Скажаў жа, забяру, — трохі нервова паўтарае Паша.

Стары дэманстратыўна дастае сваю газету і выходзіць. Рэзка адчыняе дзверы, якія вядуць у вітальню, — паласа мяккага святла ад тэлевізара падае ў цёмны калідор. Потым рэзка зачыняе іх за сабой, быццам замыкаецца знутры ў пустым халадзільніку.

ДЗЕНЬ ПЕРШЫ

Студзенская раніца доўгая і нерухомая, як чарга ў лякарні. Ранішні холад на кухні, грыфельны змрок за акном. Паша падыходзіць да пліты, адразу ж ловіць салаткаваты пах газу. У Пашы ён заўсёды асацыюецца з бадзёрым ранішнім прабуджэннем. Кожную раніцу, збіраючыся на работу, пакідаўшы ў партфель вучнёўскія сшыткі і падручнікі, выбірацца на кухню, дыхаць салодкім газам, піць моцную гарбату, заядаючы яе чорным хлебам, пераконваць сябе ў тым, што жыццё ўдалося, пераканаўшы, бегчы на працу. Гэты пах суправаджае яго ўсё жыццё, у яго нават апетыту няма, калі выпадае прачынацца не дома, бракуе хатняй ранішняй пліты, якая пахне прагарэлымі фаеркамі. Паша вызірае ў акно, разглядае чорны снег і чорнае неба, садзіцца за стол, трасе галавой, намагаючыся прыйсці ў сябе. Шэсць раніцы, студзень, панядзелак, яшчэ адзін дзень без працы.

Бярэ з падаконніка сшыткі, гартае, тут жа кладзе назад, устае, праходзіць па калідоры, зазірае ў пакой. Стары спіць у крэсле, з экрана да яго спрабуе дакрычацца хтосьці заліты крывёю, але дарэмна: гук стары выключыў яшчэ з ночы, яго зараз не дастанеш, хоць як крычы. Паша на імгненне затрымліваецца, глядзіць на кроў. Той, што крычыць, таксама пераводзіць позірк на Пашу і крычыць ужо яму: не выключай, паслухай, гэта важна, цябе гэта таксама тычыцца. Але Паша хутка зна-

ходзіць пульта, цісне, нібы пасту з цюбіка, вялікую чырвоную кнопку, кідае пульт на стол і выходзіць на вуліцу, асцярожна, каб не разбудзіць старога, прычыняючы за сабой дзверы. Але дзверы ўсё роўна трывожна рыпяць у ранішніх прыцемках, стары ў пакоі адразу ж прачынаецца, знаходзіць пульт і моўчкі ўключае тэлевізар, у якім адбываецца нешта жудаснае, тое, што тычыцца ўсіх. А Паша ўжо набліжаецца да станцыі.

* * *

Нешта не так, думае ён, нешта тут не так. Ніводнай жывой душы, ніводнага голасу. Нават лакаматываў не чуваць. Нават гандлю няма. Цёмна-сіні снег падцякае вадой, надвор'е амаль плюсавое, але неба ў аблоках, вільгаць вісіць у паветры, часам пераходзячы ў ледзь адчувальны дождж, далей на рэйках стаіць туман, і ў гэтым тумане не чуваць ні галасоў, ні крокаў. Рана яшчэ, думае Паша напружана, проста яшчэ рана. На поўдні, там, дзе пачынаецца горад, таксама стаіць падазроная цішыня, без выбухаў, без разарванага паветра. З-за рага выязджае аўтобус. Паша з палёгкай выдыхае: транспарт працуе, усё ў парадку. Проста яшчэ рана.

Вітаецца з кіроўцам, той з апаскай уцягвае галаву ў каўнер скуранкі. Праходзіць па пустым салоне, садзіцца каля левага акна. Потым не вытрымлівае, перасаджваецца да правага. Кіроўца з тою ж апаскай назірае за ўсім гэтым у люстэрка, нібы баіцца прапусціць нешта важнае. Калі Паша перахоплівае яго погляд, кіроўца адварочваецца, запуская рухавік, цягне рычаг каробкі перадач. Пакрыўджана храбусціць жалеза, аўтобус кранаецца з месца, кіроўца робіць кола пашаны ў пустым тумане, станцыя застаецца ззаду. У такіх аўтобусах нябожчыкаў возяць, чамусьці думае Паша. Спецыяльныя такія аўтобусы з чорнай стужкай

уздоўж борта. Цікава, там месцы для пасажыраў ёсць? Або ўдаве на труну трэба садзіцца? І куды я такім катафалкам даеду?

Аўтобус мінае адну пустую вуліцу, затым наступную. Далей павінен быць вулічны базар, дзе пенсіянеркі штодня прадаюць нешта мёрзлае. Аўтобус паварочвае, аднак ніякіх пенсіянерак, ніякіх мінакоў. Паша ўжо і разумее, што сапраўды нешта не так, нешта здарылася, аднак робіць выгляд, быццам усё ў парадку. Не панікаваць жа, сапраўды. Кіроўца старанна адводзіць погляд, гонячы катафалк скрозь туман і ваду. Трэба было навіны паглядзець, ці што, нервуецца Паша. А галоўнае — цішыня пасля ўсіх гэтых дзён, калі неба на поўдні, над горадам, нагадвала распаленую на агні арматуру. Ціха і пуста, быццам усе селі на начны цягнік і выехалі. Засталіся толькі Паша з кіроўцам, але і яны праязджаюць два пабудаваныя на пясках шматпавярховікі, потым аўтабазу і выкатваюцца з пасёлка. Доўгая тапалёвая алея выводзіць на трасу, таполі выглядаюць з туману, як дзеці з-за бацькоўскага пляча. Недзе там, наверху, ужо рухаецца сонца, недзе яно ўжо напэўна з'явілася, хоць яго і не відаць, але яно ўсё роўна адчуваецца. А больш не адчуваецца нічога. І Паша асцярожна разглядае ўсю гэтую вільгаць вакол, спрабуючы зразумець, што ж ён прапусціў, што хацеў растлумачыць яму той заліты крывёю тып з тэлевізара. Кіроўца асцярожна абмінае халодныя ямы, дацягвае да трасы, паварочвае направа. Аўтобус пад'язджае да прыпынку, спыняецца, як звычайна, — тут заўсёды хтосьці падсаджваецца. Але, відаць, не сёння. Кіроўца, хутчэй па звычцы, нейкі час стаіць не зачыняючы дзверы, потым азіраецца на Пашу, нібы просячы ў яго дазволу, дзверы зачыняюцца, аўтобус рушыць далей, набірае хуткасць і выкочваецца проста на блокпост.

— Тваю маму, — толькі і кажа кіроўца.

Блокпост забіты вайскоўцамі: стаяць за бетоннымі блокамі, пад растрапанымі дзяржаўнымі сцягамі, моўчкі глядзяць у бок горада. Колькі разоў ён праязджаў гэтае месца за апошнія паўгода, з таго часу, як сюды пасля кароткіх жорсткіх баёў вярнулася дзяржаўная ўлада? Выбіраючыся ў горад ці вяртаючыся дадому, на станцыю, трэба было кожны раз чакаць праверкі дакументаў, інакш кажучы — чакаць непрыемнасцей. Хоць Пашу зазвычай прапускарлі моўчкі, без пытанняў: мясцовы, з прапіскай усё ў парадку, дзяржава да яго прэтэнзій не мае. Паша прывык да абыякавых поглядаў, да спакойных, механічных рухаў сілавікоў, да чорных пазногцяў, да таго, што трэба аддаць пашпарт з прапіскай і чакаць, пакуль твая краіна чарговы раз пераканаецца ў тваёй законапаласлухмянасці. Байцы моўчкі аддавалі дакументы, Паша запіхваў пашпарт у кішэню, імкнучыся ні з кім не сустракацца позіркам. Дзяржаўныя сцягі размывала дажджамі, фарбы бляклі, раствараючыся ў шэрым восеньскім паветры, як снег у цёплай вадзе.

Паша глядзіць у акно, бачыць, як міма пралятае джып, абцягнуты цёмным жалезам. З джыпа выскокваюць трое з аўтаматамі. Не звяртаючы ўвагі на рэйсавы катафалк, бягуць у натоўп, які збіваецца наперадзе. Байцы стаяць, перакрываюцца, вырываюць адзін у аднаго біноклі, разглядаюць трасу перад сабой, напружваюць чырвоныя ад дыму і бессані вочы, абрамленыя глыбокімі маршчынамі. Але траса пустая, пустая настолькі, што гэта палухае. Звычайна па ёй пастаянна хтосьці рухаецца. Нават нягледзячы на тое, што горад ужо доўгі час амаль у поўнай аблозе, і кола вакол яго пастаянна сціскаецца, у горад і назад усё роўна хтосьці ўвесь час прарываўся гэтай адзінай дарогай. Пераважна вайскоўцы, якія падвозілі ў горад боепрыпасы, ці валанцёры, якія таксама пастаянна

вывозілі адсюль, з поўначы, з мірнай тэрыторыі ў абложаны горад розны хлам, накштальт цёплай вопраткі або супрацьпрастудных сродкаў. Каму патрэбныя супрацьпрастудныя сродкі ў горадзе, які абстрэльваўся цяжкай артылерыяй і які вось-вось павінны былі здаць? Але гэта нікога не спыняла: цэлыя калоны і далей прарываліся з мацерыка да абложаных, часам цалкам прадказальна трапляючы пад абстрэлы. Хоць зразумела было, што горад здадуць, што дзяржаўныя войскі вымушаныя будуць сысці, забраўшы з сабой сцягі Пашавай краіны, і лінія фронту так ці інакш адсунецца на поўнач, да станцыі, а значыць, і смерць стане бліжэйшай на дзясяткі кіламетраў. Але каго гэта хвалявала? Цывільныя таксама рашаліся і рваліся ў горад па раскалочаным асфальце. Вайскоўцы спрабавалі іх адгаварыць, аднак вайсковым тут ніхто асабліва не давяраў, кожны лічыў сябе самым разумным. Вось і пхаўся пад мінамёты па якую-небудзь даведку з пенсійнага фонду. Сапраўды, выбіраючы паміж смерцю і бюракратыяй, часам лепш выбраць смерць. Вайскоўцы злаваліся, часам перакрывалі пункт, але, як толькі абстрэлы сціхалі, перад блокам зноў шыхтавалася чарга. Даводзілася прапускаць.

А вось зараз на трасе зусім пуста. Падобна на тое, што там, у горадзе, сапраўды адбываецца нешта страшнае, нешта, што змагло спыніць нават маршрутчыкаў і спекулянтаў. І стаіць натоўп няголеных мужчын, лютых ад бессані і безвыходнасці, пасярод бетонных блокаў і калячага дроту, і ўсе крычаць адзін на аднаго, зганяюць адзін на адным злосць. І ад натоўпу ў бок іх аўтобуса аддзяляецца худы высокі баец, пад занадта вялікім шлемам ашалелыя вочы, ашалелыя, расплюшчаныя шырока-шырока, хутчэй за ўсё, ад страху, — і ён выкідае наперад руку, маўляў, стаяць, не рухацца. Хоць яны і так не рухаюцца — стаяць, замерлі, затаіўшы дыханне.

У аўтобусе раптам робіцца так шмат месца, і паветра робіцца такім разрэджаным, хапай яго не хапай — не надыхаешся. Баец падыходзіць да дзвярэй і гулка б'е далонню па металічнай паверхні. Аўтобус дае рэха, як затанулая субмарына, кіроўца трохі зарэзка адчыняе дзверы.

— Куды, блядзь? — крычыць яму баец і, згорбіўшыся, падымаецца ў салон. Ён вымушаны прыгнуцца, шлем напаўзае яму на вочы, і Пашу здаецца, быццам ён яго пазнае, хоць адкуль, адкуль? — думае Паша. А баец глядзіць нядобра, падыходзіць, папраўляе шлем, выцірае вочы рукой і крычыць Пашу ў твар: — Дакументы! Блядзь, дакументы!

Паша шукае па кішэнях, і кішэняў раптам робіцца так шмат, што ён у іх губляецца і не можа нічога знайсці, і дастае рознае смецце: то вільготныя сурвэткі, якімі раніцай працірае ў школе абутак, то раздрукаваныя тэмы ўрокаў, то паведамленне з пошты, што трэба зайсці забраць бандэроль. Так-так, думае Паша, спалохана гледзячы байцу ў твар, трэба ж забраць бандэроль, бандэроль, бандэроль. Забыўся, думае ён, і скура яго адразу робіцца мокрым і халоднай, нібы яго самога працерлі вільготнымі сурвэткамі.

— Ну? — крычыць баец, навісаючы.

І галоўнае: Паша зусім не можа зразумець, якой моваю той гаворыць. Паколькі словы з яго вырываюцца так рвана і ломана, што ў іх ні інтанацыі, ні акцэнту, проста выкрыквае нешта, як выкашлівае прастуду. Павінен гаварыць на дзяржаўнай, панікуе Паша, дзяржаўнай, месяц назад тут стаяла частка аднекуль з Жытоміра, яшчэ смяяліся з таго, як ён слізгаў з мовы на мову. Яны, не яны? — ліхаманкава вагаецца Паша, гледзячы ў злыя вочы, у якіх адбіваецца ўвесь яго страх.

— Забыўся, — адказвае Паша.

— Што? — не верыць баец.

Кіроўца падхопліваецца, не ведаючы, як быць, бегчы або стаяць на месцы. І Паша таксама не ведае, як быць, і думае: ну як жа так, як жа так?

Тут на вуліцы раздаецца крык, крык такі рэзкі, такі доўгі, такі дзікі, што баец уздрыгвае, паварочваецца і бяжыць на крык, адштурхоўваючы кіроўцу. Той падае на сваё крэсла, але хутка зноў падрываецца на ногі і выскаквае ўслед за байцом. І Паша таксама выскаквае, і ўсе яны падбягаюць да натоўпу, які раптам змаўкае і расступаецца. І вось тады з поўдня, з-за далягляду, з горада, адрэзанага аблогай, быццам з нябачнай паветранай ямы, пачынаюць вывальвацца мужчыны. Па адным, па двое, цэлымі групамі, яны цяжка ўсплываюць з-за лініі далягляду і рухаюцца сюды, у бок маўклівага і насцярожанага натоўпу. Ледзь прыкметныя там, на даляглядзе, яны паступова павялічваюцца, растуць, як цені пасля абеду. Ужо ніхто не глядзіць у бінокль, і не крычыць ніхто, нібыта ўсе баяцца спалохаць гэтую працэсію, якая павольна запаўняе сабой трасу, расцягваючыся ўжо на сотні метраў. Мужчыны ідуць размерана, аж здаецца, што нікуды не спяшаюцца, але адразу ж робіцца зразумела, што хутчэй ісці яны проста не могуць: надта змучаныя, надта цяжка даюцца ім гэтыя апошнія некалькі сотняў метраў. Але ісці трэба, вось яны і ідуць, не спыняюцца, набліжаюцца ўпарта, рухаюцца на свой сцяг, падымаюцца да блокпаста з даліны, нібы пасажыры, якіх знялі з рэйсавага аўтобуса за безбілетны праезд. І тут час быццам паскараецца, і ўсё адбываецца так хутка, што ніхто не паспявае ні спалохацца, ні парадавацца. Першыя ўжо падыходзяць да запэцканых фарбай бетонных блокаў, а там на даляглядзе з'яўляюцца ўсё новыя і таксама спускаюцца ўніз, выбіраюцца на поўнач, да сваіх. І чым бліжэй яны падыходзяць, чым больш выразнымі робяцца іх твары, тым цішэй

робіцца вакол. Паколькі цяпер відаць вочы тых, хто падыходзіць, і ў вачах гэтых нічога добрага не ўбачыш — толькі змучанасць і мароз. І дыханне ў іх такое халоднае, што ад яго нават пара не падымаецца. Чорныя ад броду твары, яркія бялкі вачэй. Шлемы, чорныя падзёртыя шапачкі. Вакол шый заматаныя шэрыя ад цаглянага пылу хусткі. Зброя, паясы, пустыя кішэні, мяшкі за плячыма, чорныя ад алівы рукі, запэцканыя бітай цэглай і размоклым чарназёмам чаравікі. Першыя, ужо падыходзячы, углядаюцца ў твары з папрокам і недаверам, так, нібы ўсе тыя, хто тут стаіць і чакае іх, у чымсьці вінаватыя, што ўсё павінна быць наадварот: яны, тыя, хто прыйшоў, мелі б стаць тут, пад нізкім студзеньскім небам, і глядзець на поўдзень, за далягляд, дзе няма нічога, акрамя броду і смерці. І вось першы падыходзіць да ўмацаванняў, і раптам выкідвае ўверх кулак, і пачынае крычаць, быццам лаючыся на багоў за дрэнныя паводзіны. Праклінае, пагражае, злуецца, слёзы цякуць па твары, робяць яго чысцейшым. Натоўп расступаецца яшчэ шырэй, і тыя, што прыходзяць, змешваюцца з тымі, хто стаіць, быццам брудная рачная вада змешваецца з празрыстай марской. Натоўп ужо не змяшчаецца паміж халоднымі блокамі, а той, які прыйшоў першым, усё стаіць пасярод натоўпу і гарлае штосьці аб несправядлівасці і помсце, і што горад здалі, пакінулі, разам з усімі, хто там жыве, не ўтрымалі, адступілі, аддалі ў чужыя рукі, вылезлі з пасткі. І добра тым, хто вылез, а як быць тым, хто застаўся там, на расстраляных вуліцах? Як быць з імі? Хто іх адтуль забярэ? Што ж мы, крычыць ён, не апускаючы кулакоў, кінулі, збеглі, пакінулі горад? Як жа так? Хто будзе за гэта адказваць? Алежка, крычыць, Алежка, напарнік мой, я яго нават прыкапаць не паспеў, не паспеў адцягнуць у снег, ляжыць згарэлы на запраўцы. Каму я яго

пакінуў? Хто яго выцягне? Хто? — крычыць ён і пагражае кулаком дажджавой хмары. Але нехта, хто прыйшоў пазней, праціскаючыся міма, проста б'е яго па галаве, маўляў, заткні рот, без цябе дрэнна. І вось тады раптам пачынаюць гаварыць усе: хтосьці распытвае, хтосьці адказвае, кагосьці цягнуць грэцца, кагосьці абмотваюць старой прагарэлай коўдрай... А потым раптам на пост выходзіць яшчэ адна група, цягнучы на плячах насілки, і на тых насілках ляжыць нехта такі рваны і акрываўлены, што Паша толькі адводзіць вочы, а нейкі афіцэр пачынае крычаць, каб падагналі хуткую, хоць якая тут можа быць хуткая? Насілки забіраюць тыя, у каго больш сіл, і цягнуць іх у аўтобус, давай, крычаць кіроўцу, заводзь, завязеш яго на станцыю. Паша думае, што гэта наогул найлепшы варыянт — вярнуцца зараз дадому, і таксама робіць крок да аўтобуса, але каля дзвярэй ужо стаіць вайсковец і, нават не азіраючыся, адпіхвае Пашу, той толькі бачыць, як насілки асцярожна перадаюць унутр, Паша заўважае зліплыя валасы і цукровую беласць косткі, так, быццам разрэзалі дыню, вывернуўшы яе салодкія вантробы, заўважае зведзеную сутаргай руку, што ўчапілася ў насілки, трымаючыся за іх так моцна, як толькі трымаюцца за жыццё.

Аўтобус спрабуе развярнуцца, але вакол калышацца натоўп, усе крычаць і перашкаджаюць, перашкаджаюць і крычаць, а крычаць, каб не перашкаджалі. У рэшце рэшт хтосьці дае каманду, натоўп зрушваецца і паўзе ўбок, аўтобус разварочваецца і знікае за рогам. Пашу адціснулі на ўзбочыну, ён неяк беспарадна спрабуе выбрацца адтуль, хтосьці кліча яго з-за спіны, закурыць дай, звяртаецца да яго баец без шлема са срэбным брудным валоссем. Няма, кажа яму на гэта Паша. А што ёсць? — не адпускае яго баец, Паша аўтаматычна лезе ў кішэню і дастае свой пашпарт.

Паша стаіць на ўзбочыне, разбітай тракамі і коламі грузавікоў, і спрабуе ўспомніць, дзе ён ужо бачыў такія пальцы. Зведзеныя сутаргай, нежывыя пальцы, якія хапаюцца за жыццё. І адразу ж успамінае: тыдзень таму, апошні вучэбны дзень. Усяго тыдзень таму, усё як цяпер: свежы вецер, бледнае студзеньскае сонца. Яго хтосьці кліча са школьнага калідора, ён выходзіць, настаўнікі заганяюць дзяцей назад у класы, тыя адразу ж кідаюцца да вокнаў, глядзяць, што там адбываецца. Паша зазірае назад да сваіх, так, крычыць, усім ціха, зараз буду, але яго ніхто не слухае, міма Пашы прабягае дырэктарка, цяжка гайдаючыся сваім хворым целам. Паша бяжыць за ёй, яны выходзяць на школьны ганак, спыняюцца. Каля школы стаіць джып з вайскоўцамі, замест нумара — баявы лозунг, белым па чорным, Паша ў лозунгах асабліва не разбіраецца, таму хто такія — не надта разумее. Можа, дабравольцы, можа, гвардыя. Сцяг над джыпам такі ж, як і на іх школе. Значыць, улада не змянілася.

Вайскоўцы заклапочана бегаюць, нехта адзвоньваецца, старэйшы падыходзіць да дырэктаркі, цвёрда бярэ яе пад локаць, адводзіць убок, нешта холадна кажа. Паша ловіць урыўкі фраз, вайсковец не столькі просіць дазволу, колькі ставіць умовы. Не, кажа вайсковец, нельга, не ў іншае месца, менавіта тут, менавіта да вас, мы вас абараняем, у рэшце рэшт, тэлефануйце куды хочаце, хоць у Кіеў. Дырэктарка асядае ў свой чорны афіцыйны касцюм, шарэе тварам і ад гэтага адразу старэе. Хоча запярэчыць, але не рашаецца. Азіраецца на Пашу, нібы просіць у яго падтрымкі, але вайсковец, праходзячы міма Пашы, пляскае яго па плячы, і ад гэтага пляскання з Пашавага настаўніцкага пінжака сыплецца крышаная школьная крэйда.

Затым да школы пад'язджае старая карычневая «таблетка», колеру размоклага гаспадарчага мыла, і з яе пачынаюць выносіць параненых. Бяруць іх на плечы, як мяшкі з таварам, насілак, падобна, няма, цяжка падымаюцца па сходах, праходзяць у пусты гулкі калідор. Паварочваюць направа, аблепленымі глінай берцамі адчыняюць дзверы першага ж кабінета. Гэта значыць, кабінета ўкраінскай мовы. Гэта значыць, Пашавага кабінета. Кабінета, дзе Паша вучыць дзяцей. Кладуць параненых проста на падлогу, паміж парт. Паша забягае следам, адразу ж адпускае дзяцей, тыя спалохана пераступаюць праз свежую кроў, таўкуцца ў калідоры, Паша таксама выходзіць у калідор і крыкам разганяе клас: дадому, крычыць, давайце дадому, няма чаго тут стаяць. Крычыць па-руску, як і заўсёды ў калідоры, па-за класам. Пасля гэтага нясмела прыадчыняе дзверы. У класе пахне брудам і крывёй, снегам і зямлёй. Байцы заносцяць у клас коўдры, нейкія цёплыя рэчы, рассоўваюць парты, расцягваюць параненых у розныя куты.

У клас заходзіць яшчэ адзін баец, цягне на плячы кулямёт, не вымае з рота цыгарку. Чорныя валасы, цёмныя і ад гэтага недаверлівыя вочы, пыл уеўся ў маршчыны на твары, Паша бачыў такі толькі ў шахцёраў, якія вярталіся наверх. Суха аглядае параненых, заўважае Пашу, ківае, вітаецца, гаворыць з каўказскім акцэнтам. Блытае мовы, але спрабуе гаварыць ветліва, быццам яму моцна залежыць, паверыць яму Паша ці не. Некаторыя словы адразу ж перакладае з рускай на ўкраінскую, стараецца, як на экзамене. Добра, кажа, настаўнік, не бойся, не аддадзім тваю школу, абаронім, кажа. Будзеш і далей вучыць дзяцей.

- А гэта хто? — ківае кулямётчык на партрэты.
- Паэты, — адказвае Паша няўпэўнена.
- Добрыя? — сумняваецца кулямётчык.
- Мёртвыя, — кажа Паша на ўсялякі выпадак.

— Правільна, — смяецца кулямётчык, — добры па-эт — мёртвы паэт.

Акуратна адчыняе акно, ставіць кулямёт на пад-аконнік. Нібы хоча яго праветрыць. Паша збірае са стала сшыткі, кідае ў заплечнік і, ужо сыходзячы, чапляецца поглядам за параненага, якога паклалі пад фарбаванай батарэяй: дзве варсістыя коўдры з ужо заскарузлымі плямамі крыві, зверху стары зацяганы спальнік, тварам павярнуўся да сцяны, відаць толькі даўно не мытыя валасы і даўно не голеная шыя, разрэзаны рукаў ваеннай курткі ляжыць тут жа, паміж бінтамі відаць брудная скура, пасечаная дробнымі драпінамі, аголеная левая далонь выбіваецца з-пад спальніка. Як быццам пасажыр агульнага вагона пад раніцу выпростае руку з-пад чыгуначнай коўдры, што аблягае яго соннае нерухомае цела, паўтараючы заломы каленяў і западзіну жывата, як плашчаніца паўтарае форму цела Хрыстова, і галізна паношанага мужчынскага цела рэзка выдзяляецца паміж клункаў і цёплага адзення, кінутага на суседнія лавы. Так і тут, думае Паша, худая бледная рука, пакрытая рэдкімі валасамі, выглядае так ненатуральна на фоне пафарбаванай летам школьнай падлогі, на фоне парт і дошкі, і гэтая рука хапаецца за спальнік, хапаецца, баючыся яго адпусціць, нібы спальнік — гэта тое апошняе, што звязвае яе з жыццём. Паша нейкае імгненне не можа адарваць погляду ад доўгіх чорных пальцаў, парэзаных і пабітых, з блакітным бензінавым адценнем, але тут са двара ўлятае свежы зімовы вецер, страсае аконную раму, кулямётчык паспявае яе перахапіць, Паша ўспамінае, дзе ён, і хутка выходзіць у школьны калідор, адразу ж трапляючы ў абдымкі дырэктаркі.

— Павел Іванавіч, Павел Іванавіч, — плача яна, хапаючы яго за руку, — як жа гэта? Скажыце ім, хай сыходзяць.

Яна нават плача фальшыва, раптам ловіць сябе на думцы Паша. Яна зусім не ўмее плакаць, думае Паша, проста не ведае, як гэта робіцца. І смяцца таксама не ўмее.

— Скажыце ім, — яна і далей звяртаецца да Пашы на «вы», нібы да кандуктара ў трамваі, — скажыце, хай сыходзяць.

— Да-да, — супакойвае яе Паша, — скажу, абавязкова скажу.

Адводзіць яе ў дырэктарскую, дапамагае сесці, выходзіць, прычынае за сабой дзверы. Нейкі час стаіць пад імі, слухае, як дырэктарка імгненна супакойваецца, падбірае соплі, дастае тэлефон, кудысьці тэлефануе, скандаліць у слухаўку.

— Давайце без мяне, — шэптам кажа Паша і ідзе дадому.

Вайскоўцы стаяць на ганку, паляць. Заходзячы ў школу, старанна выціраюць чаравікі аб чыстую анучу. Кроў адціраецца кепска. Але адціраецца.

* * *

На вільготным ветры востра адчуваеш пахі. Ад тых, хто прыйшлі з поўдня, патыхае гарэлым, быццам яны доўга сядзелі ля вогнішча. Паветра адразу ж напаўняецца цяжкім пахам мокрага адзення. Іх робіцца ўсё больш, хтосьці адразу рухаецца далей, у бок станцыі, хтосьці грузіцца ў джып, камусьці дапамагаюць забрацца ў кузаў грузавіка. Месца не хапае, адзін з байцоў, праходзячы, чапляе Пашу цвёрдай бронекамізэлькай, Паша курчыцца, робіць адзін крок назад, на ўзбочыну, потым яшчэ адзін — высокі чаравік расціскае снег уперамешку з жоўтай глінай, затым яшчэ адзін крок, потым яшчэ.

— Вы б не заходзілі туды, — чуе Паша.

Ён паварочваецца на голас: побач стаіць чалавек, цёмная куртка вольфскін, горныя чаравікі, заплечнік пад ноўтбук, старанна дагледжаная шчаціна — глядзіць іранічна, нават паблажліва. Гаворыць упэўнена, хоць, калі прыглядзецца, можна заўважыць, што падбароддзе трохі замалое, а вакол рота капрызныя маршчыны — падобна, ён і шчаціну адпускае, каб здавацца брутальнейшым, чым на справе. На выгляд яму гадоў пяцьдзясят, і Пашу аглядае, як малодшага па званні. Так пасажыры, якія едуць з самага пачатку, глядзяць на тых, хто падсаджваецца дарогаю: нібы і квітка ёсць ва ўсіх, але дадатковыя гадзіны, праведзеныя ў купэ, надаюць незразумелай перавагі. Яго зваць Пітэрам, так ён і кажа — Пітэр — даволі прыстойнай рускай, не хаваючы, зрэшты, акцэнту.

— Лепш не заходзьце туды, — ківае ў бок кювета, — без нагі застаняцеся. І наогул давайце адсюль сыходзіць, яны цяпер адзін аднаго страляць пачнуць са злосці.

Разварочваецца, пачынае прабірацца праз натоўп. Паша азіраецца, бачыць унізе густую снежную кашу, кідаецца ўслед за Пітэрам.

Прапіхваюцца падалей ад блокпаста, натоўп робіцца не такім густым, Пітэр абачліва абмінае групу вайскоўцаў, якія злосна нешта адзін аднаму даказваюць, пераступае праз параненых, пакладзеных проста па сярод дарогі на коўдры і старыя цывільныя паліто. Паша ідзе за ім, крок у крок, намагаючыся не глядзець у вочы вайскоўцам. У дзяцінстве ён так праходзіў міма вулічных сабак: галоўнае не глядзець ім у вочы, паглядзіш — адразу адчуюць чужога. Да вайскоўцаў Паша так і не прывык за гэтыя некалькі месяцаў, заўсёды іх абыходзіў. Калі перапынялі каля станцыі і штосьці распытвалі, суха адказваў, глядзячы суразмоўцу за плячо. А тут іх столькі, і ад іх усіх ідзе незразумелы пах — бруды і жалеза, а яшчэ тыту-

ню і пораху. Паша з асцярогаю абыходзіць чарговую групу, заўважае, як недаверліва глядзяць на яго байцы, паскарае крок, наганяе Пітэра. А той падыходзіць да старога сіняга «форда», акружанага вайскоўцамі. Байцы расклалі на капоце самапальную карту з прамаляванымі ад рукі сцэжкам і пазначанымі чырвоным алоўкам вышынямі. Карта пад дажджом раскісла і нагадвае заліты віном абрус у прывакзальным рэстаране. Пітэр праціскаецца паміж вайскоўцамі, кагосьці ляпае па плячы, камусьці, не адрываючы погляду ад карты, цісне руку, адразу ж бярэцца спрачацца, водзіць акуратным ружовым пазногцем па разлезлай карце, крычыць у запале. Але байцы таксама крычаць і таксама водзяць па карце сваімі пальцамі — чорнымі і прамерзлымі, не згаджаюцца з Пітэрам. У рэшце рэшт адзін з іх, відаць, старэйшы, невысокі, моцна збіты, з коратка стрыжаным сівым вожыкам на галаве, плюе, нацягвае на свой вялікі чэрап чорную спартыўную шапачку, перакідае за плячо аўтамат і дае ўсім каманду грузіцца. Высокі стары баец, худы і сутулы, зграбае карту, садзіцца за стэрно. Побач з ім садзіцца сівы, у спартыўнай шапачцы. Усе астатнія пакуюцца ззаду. Пітэр нейкім чынам упіхваецца разам з імі, хоць яго, наколькі можна зразумець, ніхто не запрашае, але ён усё роўна неяк упіхваецца і нават спрабуе зачыніць за сабой дзверцы, але раптам нешта ўспамінае, высоўваецца на вуліцу і крычыць Пашу:

— Ну, вы едзеце? Колькі вас чакаць? Давайце сюды!

Паша ад нечаканасці палохаецца і бяжыць да «форда». Але ззаду сядзяць, здаецца, чацвёрта байцоў, і паколькі ўсе яны ў бронекамізэльках, то здаюцца асабліва шырокімі і масіўнымі. Ну і Пітэр, вядома, ён таксама займае месца, і як яны там усе змяшчаюцца — цяжка зразумець. Паша нерашуча топчацца на асфальце, але Пітэр не здаецца:

— Давайце, давайце, — крычыць, прызыўна пляскаючы па сваім худым сцягне, абцягнутым чорнай джынсавай тканінай.

Так і едуць: наперадзе гарбаты кіроўца і камандзір, які ўпарта нешта спрабуе разгледзець у кавалках карты, ззаду — байцы ў бронекамізэльках, Пітэр, а на каленях у яго — Паша. Пашу няёмка, ён ніколі не сядзеў на чужых каленях, хіба што дзіцём. Байцам таксама няёмка за Пашу. Западае маўчанне, чуваць толькі, як глуха пастукваюць адна аб адну бронекамізэлькі.

«Форд» павольна коціцца па трасе, абганяючы бясконцую вераніцу вайскоўцаў, якія ад блокпаста выбіраюцца ў бок станцыі. На іх машыну аглядаюцца з надзеяй, аднак бачаць колькасць пасажыраў і расчаравана адварочваюцца. Але ехаць прыходзіцца нядоўга: пры ўездзе ў пасёлак кіроўца забірае ўправа, цісне на газ, «форд», пакідаючы глыбокія, як надрэзы, каляіны ў жоўтым снезе, пад'язджае да матэльнага паркінга. Пашу выштурхваюць першым, за ім на вільготнае паветра выбіраюцца астатнія пасажыры.

Двухпавярховы будынак, над галоўным уваходам шыльда «Парадыз». У правым крыле кафэ, у левым — аўтамыйка, па цэнтры — уваход на рэцэпцыю. Вокны другога паверха павыбівала выбуховай хваляй, гаспадары зацягнулі выбітыя шыбы плёнкай. Уверсе, на даху, тырчыць тэлевізійная талерка, прабітая ў адным месцы асколкам, падобная да ранішняга сланечніка, павернутага на ўсход, у бок сонца.

Паркінг забіты тэхнікай і машынамі — цяжкія «кразы», неразмытненыя легкавушкі з польскімі нумарамі, купа пабітых і пашкоджаных аўтамабіляў — без лабавага шкла, з пасечанымі дзверцамі, з адарванымі капотамі. Наводдаль стаіць цэлы танк, завалены зверху бруднымі каляровымі рэчамі. На брані ляжаць, прыматаныя вяроўкамі, коўдры і спальнікі, сумкі, горныя заплечні-

кі, хтосьці нават раскладушку з боку прысабачыў. Каля кафэ стаіць натоўп вайскоўцаў — паляць, крычаць, спрачаюцца. Тыя, што прывезлі Пашу, таксама напраўляюцца да гурту. Пітэр скептычна аглядае шылду.

— Парадыз, — кажа, усміхаючыся. — Хутчэй першае кола пекла. Ну, вы ідзяце? — кідае ён у Пашаў бок і ідзе да ўсіх.

Паша не прыдумляе нічога лепшага, як пайсці следам. «Чаму я за ім іду?» — думае ён, ідучы. «Чаму я наогул яго слухаю?» — пытаецца ён сам сябе, спрабуючы не згубіць у натоўпе дбайна нястрыжаны хаер Пітэра. Праштурхоўваецца паміж вайскоўцаў, заходзіць у кафэ.

Некалькі сталоў, барная стойка, за стойкай, уверсе, нейкія паляўнічыя трафеі: чучала фазана, рогі аленя, нават нечая адсечаная галава. Пашу здаецца, што гэта галава сабакі, хоць ён можа і памыляцца. Збоку дзверы прыбіральні, з другога боку, на сцяне, — плазма. За сталамі ніводнага вольнага месца, вайскоўцы сядзяць, глядзяць у тэлевізары самі на сябе. За стойкай стаіць жанчына, глядзіць на кліентаў з нянавісцю, але нянавісьць у яе нейкая стомленая, ды і сама яна нейкая памятая і недафарбаваная, у сэнсе валасы ў яе жоўтыя з чорнымі каранямі, нібы на палях па выпаленай лешаньняй траве прабіваюцца свежыя сёлетнія сцяблінкі. За спінай у яе, на паліцах, стаіць кола і горкамі ляжаць шакаладкі. Перад ёй цямнее сушаная рыба. А ўсё галоўнае жанчына дастае аднекуль з глыбіні, з-пад заваленага рыбай цяжкага прылаўка. Дастае і разлівае. Усе гавораць адначасова, мала слухаючы і пастаянна перабіваючы іншых, і пах ад сушанай рыбы стаіць такі цяжкі, нібы тут трэці дзень развітваюцца з нябожчыкам.

Пітэр упэўнена прасоўваецца да стойкі, весела ківае жанчыне, тая прытворна ўсміхаецца, не перастаючы наліваць. Пітэр пра нешта пытаецца, жанчына на знак

згоды ківае — гэтак жа не хаваючы нянавісці, гэтак жа пільна аглядаючы залу. Пітэр адчыняе бакавыя дзверы, Паша праслізгвае за ім і аказваецца ў суседняй зале. Тут таксама стаяць сталы, таксама ўсё забіта вайскоўцамі, гэтак жа шумна, і галасы зліваюцца ў пагрозлівы галас, аднак у канцы залы, пад сходамі, якія вядуць кудысьці ўверх, на другі паверх, ёсць маленькі столік, якраз на дваіх, і Пітэр накіроўваецца туды, мімаходзь вітаючыся з байцом, чорным ад дыму і алкаголю. Той, не гледзячы, махае рукой Пітэру і нешта гаворыць, і калі Пітэр адыходзіць і падае на пластыкавае крэсла, баец працягвае гаварыць і ківае галавой, быццам размаўляе з кімсьці нябачным. Паша прысядае побач з Пітэрам, аднекуль адразу ж бярэцца рыба і алкаголь у пластыкавых кубачках. Пітэр нядбайна падхоплівае кубачак і нават стукае аб чыйсьці іншы пластыкавы і аднаразовы. Аднаразовае шамаценне пластыку, аднаразовае пераліванне алкаголю ў горла. Пітэр бадзёра затрымлівае свой кубачак у паветры, потым ледзь прыкметным рухам вылівае тое, што ў ім, пад стол, на каменную халодную падлогу. Пасля гэтага дастае з маленькай, ледзь прыкметнай кішэні такую ж маленькую біклажку, абцягнутую карычневай скурай, адкручвае, налівае сабе адтуль чагосьці смачнага. Пашу, зрэшты, не прапаноўвае — Паша хапае вуснамі кубачак, вылівае ў сябе горкую пякучую вадкасць мясцовага разліву, закашліваецца, нехта совае яму проста ў рот кавалак рыбы, і Паша старанна яе перажоўвае, забіваючы пах паленага алкаголю мёртвым пахам рыбы. Пітэр глядзіць на ўсё гэта з учэпістай уважлівай агідай, прычым незразумела, што менавіта гэтую агіду выклікае — Паша ці рыба. Зрэшты, Пітэр хутка бярэ сябе ў рукі, і зноў пасміхаецца, і крычыць нешта ў натоўп, адказваючы на чыёсьці пытанне, і каментуе пачутае за суседнім столікам. Надпівае сваё і бярэцца за Пашу.

— Вы чым займаецеся? — пытаецца.

Паша вагаецца, якою яму адказваць. Урэшце адказвае па-руску.

— Я настаўнік, — кажа коратка.

— Ага! — смяецца Пітэр.

Лезе ў кішэню, дастае адну за адной дзве пачкі цыгарэт: нераспячтаную, з таннымі моцнымі, і пачатую, з палегчанымі, амаль без нікаціну. Танняя хавае назад, затое вымае дзве палегчаныя, адну працягвае Пашу. Паша адмаўляецца, Пітэр беражліва хавае лішнюю цыгарэту ў пачатую пачку, а вось другую лёгка падхоплівае вуснамі, дастае з незаўважнай кішэні новенькую «зіпа», вялікім пальцам левай рукі ўмела адкідвае крышку, прыкурвае, хавае запальнічку назад у кішэню, зацягваецца. Ён так балюча прыжмурваецца, ловіць сябе на думцы Паша, нібы самасад паліць.

— І дзе вашы вучні? — пытае яго Пітэр, выпускаючы дым, ад чаго голас гучыць хрыпла і даверліва.

— На канікулах, — тлумачыць Паша. Пітэр ахвотна ківае галавой.

— Ага, — кажа, — на канікулах. Школу і прыдумалі дзеля канікул, — кажа. — Я на канікулы заўсёды ездзіў рыбачыць са сваім старым.

— На раку? — удакладняе Паша.

— На акіян, — кажа Пітэр.

— На які акіян?

— На Ціхі.

Паша не ведае, што адказаць.

— Вы куды збіраліся ехаць? — пытаецца Пітэр, не дачакаўшыся адказу.

— У горад, — Паша нервова круціцца на крэсле. Пітэр гаворыць так ветліва, што яму адразу ж пачынаеш не давяраць.

— Ага, — зноў радуецца Пітэр. — Справы?

— Справы, — падумаўшы, згаджаецца Паша. — Пляменнік у інтэрнаце. Забраць хачу. На выходныя.

— У вас, бачу, штодня выходныя.

Паша думае, што на гэта лепш прамаўчаць.

— Напэўна, у іншы раз забяру, — дадае, памаўчаўшы.

— Ага, — падтрымлівае яго Пітэр, — месяцы праз два.

— Чаму праз два? — не разумее яго Паша.

— Ну, пакуль новая лінія фронту ўсталюецца, пакуль пункт пропуску запусцяць, — тлумачыць Пітэр. — Што ж вы яго раней не забралі, раз у вас канікулы? Вы што — навін не чытаеце?

— Не чытаю, — шчыра прызнаецца Паша.

— І я не чытаю, — прызнаецца Пітэр. — Я іх пішу, — дадае ён, вытрымаўшы трохі закароткую паўзу, і, засмяўшыся, выпускае на ўсе бакі тытунёвы дым.

— І што рабіць? — разгублена пытаецца Паша. — У яго са здароўем праблемы, баюся за яго.

— Забірайце яго цяпер, — раіць яму Пітэр, пасміхаючыся, — яны яшчэ некалькі дзён будуць адтуль выходзіць, — паказвае ён на байцоў вакол, — ім усім цяпер будзе не да вас. У горадзе ўлада мяняецца. Хто ведае, што будзе з інтэрнатам. Новай уладзе, — ківае ён галавой у бок, дзе, на яго думку, павінна цяпер быць новая ўлада, — не да інтэрнатаў. Будуць чысціць горад пасля вашых.

Пашы рэжа слых гэта яго «пасля вашых», але ён стрымліваецца, не пярэчыць.

— Там жа страляюць? — выказвае меркаванне Паша.

— Тым больш, — згаджаецца Пітэр. — Тым больш. Не хацеў бы я канікулы пад артабстрэлам правесці.

Паша ліхаманкава думае. Не прыдумвае нічога лепшага, як патэлефанаваць старому. Дастае «нокію», набірае.

— І сувязь таксама месяцы праз два будзе, — каментуе Пітэр. — І тое — калі ваша ўлада пастараецца, —

Пітэр зноў робіць націск на словы «ваша». — Да гэтага не старалася, — дадае.

Паша глядзіць на экран — пакрыцця сапраўды няма. Хоць яшчэ ўчора ноччу ўсё было ў норме.

— Яны спецыяльна глушаць, — тлумачыць Пітэр, — каб вашы, — паказвае вакол, — не ведалі, якая сітуацыя. Ніхто нічога не ведае, ніхто нікому не давярае. Сярэднія вякі, — дадае ён і старанна бычкуе напалову дакураную цыгарэту ў зробленай з пустой піўной бляшанкі попельніцы. — Вы не гісторыю выкладаеце? — запытальна глядзіць на Пашу.

— Не, — адказвае Паша — не гісторыю.

— Правільна, — хваліць яго чамусьці Пітэр, — у вашай краіне гісторыю вучыць — як рыбу лавіць: ніколі не ведаеш, што выцягнеш. Хоць мне падабаецца гэтая ваша любоў да гісторыі, — кажа Пітэр, дастае новую цыгарэту, зноў пстрыкае «зіпа», зноў пускае ў столь дым, — правільна-правільна, разбірайцеся, капайцеся, малайцы. Што б я вам параіў, — працягвае Пітэр, адкінуўшыся на спінку крэсла і заціснуўшы цыгарэту двума пальцамі, і Паша слухае яго, але тут заўважае, што ў залу ўвальваецца чацвёрта вайскоўцаў, і твары ў іх асабліва цёмныя, а рухі цяжкія і нервовыя, і вочы ў іх чырвоныя ад злосці і дыму, акідваюць позіркам памяшканне і дакладна, беспамылкова, адразу вылічваюць паміж байцоў двух цывільных — Пашу і Пітэра — і напраўляюцца ў іх бок, няўмольна мінаючы сталы. І за сталамі раптам заўважаюць гэты рух, і размовы сціхаюць, усе глядзяць услед гэтым чатыром, што ідуць да іх стала, усе замёрлі і напружыліся, толькі Пітэр так захапіўся аповедам, што нічога не заўважае, сядзіць спінай да ўсіх, разглядае Пашу за пасмамі дыму і гаворыць з такімі сур’ёзнымі паўзамі, быццам сам прыслухоўваецца да ўласнага голасу. — Я б вам раіў асцярожна абыходзіцца з гісторыяй. Гісторыя, ведае-

це, такая штука... — ён змаўкае на імгненне, фармулюючы ў галаве нешта мудрае, і раптам заўважае агульную цішыню і глядзіць на Пашу пільна-пільна, і Паша не можа зразумець, што ён ад яго хоча, а тут да яго даходзіць, што ён — Пітэр — глядзіць у яго, Пашавы, акуляры, глядзіць і бачыць там адлюстраванне тых чатырох, што ўжо навісаюць над ім за яго спінай, і на імгненне паніка прабягае па яго твары, нервова тузаецца куток вуснаў, і вена на шыі ўздрыгвае ад сутаргавага жадання абярнуцца, аднак Пітэр умела бярэ сябе ў рукі і зацягваецца, праўда трохі нервова, але зацягваецца, акуратна выпускае ў паветра дым і завяршае, — якую ніхто не мае права ў вас адабраць!

— Хто такія? — гаворыць яму проста ў патыліцу першы. Паша спалохана разглядае яго берцы — з разбітымі наскамі, з наліплай леташняй травой, — а таксама разбітыя накаленнікі, цяжкія бакавыя кішэні, напоўненыя чымсьці вострым і жалезным, акаэм, які ён трымае ў руках, бы немаўля, якое ніяк не засне, разгрузку з некалькімі запаснымі ражкамі, абрыўкі каляровага скотчу на рукавах, а галоўнае — нож, які тырчыць з адмысловай кішэні ў раёне сэрца, з чорнай ручкай і глыбокімі на ёй зарубкамі. Паша мімаволі пачынае пералічваць гэтыя засечкі, але баец паўтарае:

— Хто такія?

Другі і трэці становяцца па абодва бакі, каб перакрыць магчымыя шляхі ўцёкаў. «Хоць якія ўцёкі? — думае Паша ў распачы. — Якія ўцёкі?» Чацвёрты выглядае з-за пляча першага і глядзіць з такім падазрэннем, што Паша аж здымае акуляры, нібыта каб іх працерці, а насамрэч — каб усяго гэтага не бачыць. А вось Пітэр азіраецца на голас з бесклапотнай усмешкай.

— Прэса, — кажа ён і апускае руку ў глыбокую кішэню, відавочна, па пасведчанне, і ўсе чацвёрта ў момант напружваюцца, але Пітэр ужо вымае руку і працягвае

ім неабходныя паперы. — Усё ў парадку, — спрабуе гаварыць лёгка і проста, — прэса. Вось пасведчанне.

Першы бярэ пасведчанне і, не зазірнуўшы, перадае яго за спіну, чацвёртаму. Ганс, кажа, правер. Ганс бярэ і ўважліва водзіць чырвонымі перамёрзлымі пальцамі з чорнай зямлёй пад пазногцямі ўздоўж радкоў. Пітэр, усміхаючыся, працягвае руку, маўляў, давай, давай назад, у нас тут цікавая гутарка, не перашкаджайце. І Ганс, завагаўшыся, ужо цягне да яго руку з дакументамі. Але перадумвае і яшчэ раз глядзіць у паперы.

— Ты калі мяжу перасек? — пытаецца нечакана.

— Месяц таму, — кажа Пітэр, вытрымаўшы паўзу.

— Угу, — не надта верыць яму Ганс. — Я цябе тут з восені пасу.

— Ды ладна, — з выклікам адказвае яму Пітэр.

— Ды я табе кажу, — з такім жа выклікам гаворыць Ганс, аддаючы пасведчанне Пітэра першаму. Той моўчкі глядзіць на Пітэра.

— Паслухайце, — кажа Пітэр, паднімаючыся, ад чаго ўсе чацвёрта зноў напружваюцца. — Увосень я тут таксама быў. Вось пашпарт, там усе штампы.

Ён дастае пашпарт і працягвае першаму. Першы моўчкі перадае пашпарт за спіну, сам не зводзіць з Пітэра вачэй. Той спрабуе супакоіцца, лезе ў кішэню, ад чаго ўсе зноў напружваюцца, і дастае цыгарэты.

— Курыць будзеце? — пытаецца, перабягаючы вачыма ад аднаго да другога.

Але ўсе маўчаць. А Ганс, пагартаўшы пашпарт, працягвае яго першаму, нахіляецца і кажа нешта яму на вуха. Першы ківае і аддае дакументы Пітэру.

— Дык у чым праблема? — пытаецца Пітэр з прытворнай устурбаванасцю.

Першы вайсковец доўга маўчыць, гледзячы на Пітэра, а калі той не вытрымлівае і адводзіць вочы, кажа:

— Праблема ў тым, — кажа, — што нехта стучыць. То-бок перадае даныя. І падобна, што гэта нехта з цывільных.

— Чаму цывільных? — усміхаецца Пітэр.

— Таму што ўсіх іншых мы ведаем, — адказвае яму вайсковец. — Нехта стучыць. Ты не ведаеш, хто? — знянацку пытаецца ён Пітэра.

І тут яны ўсе ўчатырох бяруць Пітэра ў кола. Той палатнее.

— Не, — кажа, — не ведаю.

— Сапраўды? — перапытвае яго вайсковец.

— Сапраўды, — не вагаючыся, адказвае Пітэр.

— Ну ладна, — кажа на гэта вайсковец. — Можаш ісці, — кажа ён Пітэру і раптам паварочваецца да Пашы. — Цяпер ты.

Паша разгублена чапляе на нос акулеры і капаецца ў кішэнях, знаходзіць пашпарт, аддае яго першаму. Але адчувае, што гэтага недастаткова, што трэба неяк запэўніць іх, маўляў, усё ў парадку, што з ім, Пашам, ніякіх праблем.

— Я з ім, — кажа ён ліхаманкава, паварочваючыся ў бок Пітэра.

І раптам заўважае, што Пітэра ўжо няма, што ён паспеў знікнуць, распусціцца ў паветры, забыўшыся на стале непачаты пачак моцных цыгарэт.

* * *

Паша сядзіць у вялікім халодным пакоі з камп'ютарам і чорным сейфам — відавочна, у бухгалтэрыі. Шыльды ён не разглядзеў: Ганс правёў яго наверх па сходах, падштурхнуў у сырыя прыцемкі калідора, лёгка, але настойліва, каб ён нават не думаў супраціўляцца. Хоць ён і так не думаў — прайшоў па цёмным калідоры, амаль навобмацак, зрэагаваў на каманду

за спінай, спыніўся. Ганс падышоў да дзвярэй, паспрабаваў адчыніць, дзвярная ручка ў яго далоні зламана рыпнула, дзверы не паддаліся. Тады ён націснуў на іх плячом і адразу ўваліўся ў пусты пакой. Зайшоў, скептычна агледзеў замкнёны сейф, чапаць не стаў.

— Сядзі тут, — кінуў у бок Пашы. — Чакай.

— Доўга? — перапытаў Паша на ўсялякі выпадак.

— Колькі трэба, — рэзка адказаў Ганс. — Праверым — пойдзеш.

Паша прайшоў па пакоі, сеў на адно з трох крэслаў каля сцяны. Потым падумаў, перасеў на іншае. Ганс глядзеў на ўсё гэта, аднак маўчаў.

— Будзь тут, — сказаў нарэшце. — Не думай уцякаць.

— Добра, — адразу ж пагадзіўся Паша.

Ганс выйшаў, старанна прыкрыўшы за сабой зламаныя дзверы.

Паша сядзіць і чакае. У пакоі халаднавата, акно зацягнутае плёнкай, што не абараняе ад ветру і вільгаці, сядзіць і думае: як жа я так папаўся? Да гэтага неяк абыходзілася. З вайскоўцамі ён час ад часу перасякаўся, але чыста выпадкова і ненадоўга — на вуліцы, у краме, на станцыі. Калі пыталіся, казаў, што настаўнік. Звычайна гэта дзейнічала, незалежна ад таго, за каго тыя вайскоўцы ваявалі. Святароў і настаўнікаў падчас вайны чапаюць у апошнюю чаргу. І дарма. Паша ўспамінае, як упершыню з ім загаварылі людзі са зброяй, яшчэ тады, мінулай вясной, калі ўсё толькі пачыналася, калі яны толькі з'явіліся ў горадзе, захопліваючы аддзяленні міліцыі, зрываючы з дзяржаўных устаноў сцягі, і большасць мясцовых проста не ведала, як да іх ставіцца і чаго ад іх чакаць. Паша вось таксама не ведаў і ведаць не хацеў, ішоў сабе пасля заняткаў дадому, вырашыў зрэзаць праз парк, ішоў, не спяшаючыся, сонечнай майскай аляей: навучальны год падыходзіў да канца, наперадзе было лета, хацелася зачыніцца

ў пакоі і не выходзіць адтуль да першага восеньскага званка. І вось тут яму заступілі дарогу двое з аўтаматамі. Ну як заступілі, Паша са сваёй няўважлівасцю і блізарукасцю сам у іх урэзаўся, а яны ўжо павінны былі неяк адрэагаваць: зброя ў руках абавязвае. І вось яны яго спыняюць, хоць спыняюць, варта сказаць, даволі мякка, без быкавання. Паша памятае, што частка з іх, асабліва не мясцовыя, а тыя, што прыехалі, менавіта так сябе тады і паводзілі: падкрэслена добразычліва, увесь час усміхаючыся мірнаму насельніцтву. Цукеркі дзецям, месцы ў аўтобусе старэйшым, ветлівае ста-янне ў агульнай чарзе: мы тут дзеля вас, мы такія, як і вы, мы абаронім, будзеце далей вучыць сваіх дзяцей. Хочацца ўсім спадабацца, асабліва — калі ў цябе ў руках зброя і ты не ведаеш, супраць каго яе прыйдзецца ўжыць. І гэтыя вось таксама гаварылі падкрэслена добразычліва, звярталіся як да старога знаёмага, маўляў, куды так спяшаешся, чаму пад ногі не глядзіш? І адзін, з круглым мяккім тварам, адразу ж засмяўся дзіцячым бестурботным смехам, а другі таксама, падобна, хацеў засмяцца, толькі ў яго не атрымалася: так, скрывіў вусны, адвёў погляд. Паша адразу зачапіўся за гэты яго погляд — погляд рыбака, які ўмее чакаць, ведаючы, чаго менавіта чакае. І яшчэ яго нос — проста забіты ў твар, уплюшчаны паміж шчок, як у старога сіфілітыка, нос баксёра. А круглатвары ўжо пляскаў Пашу па плячы, лагодна паджартоўваючы з яго акулераў. Пашу гэта не падабалася, ён гэта дакладна памятае: штучна неяк і найгранна, нібы для іх гэты спектакль. Яны і выглядалі ненатуральна, як акцёры, якія выйшлі з тэатра па цыгарэты: свежы камуфляж яшчэ пах складам, пірацкія банданы, як у крымскіх пляжнікаў, сонцахоўныя акулеры. Старыя, відавочна, адабраныя ў мясцовых мянтоў акаэмы, і разам з тым — новенькія белыя красоўкі, мабыць, нядаўна набытыя, магчыма, спецыяльна для

гэтай краіны, для гэтай вайны, красоўкі, у якія яшчэ не ўеўся вулічны пыл і якія яшчэ не замазаліся травой, новенькія, святочныя, што так не вязаліся з гэтым камуфляжам і гэтай зброяй. Паша стаяў і глядзеў на іх красоўкі, не ведаючы, што адказаць. А яны ўсё смяяліся, і неяк так, як бы незнарок, бязносы спытаў:

— Ты наогул — хто такі? — І далей крыва ўсміхаўся, здавалася, гаворачы: пытаюся проста так, можаш не адказваць, хоць лепш, вядома, адказаць.

— Настаўнік, — цяжка праглынуў сліну Паша. Галоўнае, падумаў, каб не спыталіся, які менавіта прадмет.

— І чаму ты вучыш? — нібы пачуў яго асцярогі бязносы.

— Ды ўсяму патроху, — адказаў Паша.

Стаяў перад імі, не паднімаючы позірку, аж яны падумалі, што баіцца, і гаварылі ўжо не так добрамысліва, гаварылі хутчэй пагардліва, як са слабаком, які баіцца зірнуць ім у вочы. Хоць Паша насамрэч проста разглядаў іх новыя красоўкі.

— Хуёва шота вы тут усе вывучаныя, — сказаў на гэта бязносы, і яны зноў пачалі смяяцца.

І вось Паша кінуў ім, нібы развітваючыся, моўчкі абышоў і ціха-ціха, павольна-павольна пачаў адыходзіць. Галоўнае, каб нічога не крыкнулі ў спіну, думаў ён, галоўнае, каб не крыкнулі нічога абразлівага. Ішоў і нават дыханне стрымліваў, каб яны не чулі, як у яго сэрца б'ецца. «Чаму я ім нічога не адказаў? — пытаў сам сябе потым. — Чаму не адказаў?» Прайшоў дзесяць метраў, дваццаць, паўсотні, сотню. Смех за спінай абарваўся. Паша збочыў на дарожку налева, усё скончылася.

* * *

Паша дастае мабільнік, правярае час. Дванаццатая. Сядзіць тут ужо гадзіну, а па яго так ніхто і не прыхо-

дзіць, ніхто не адпускае. Пачакаю яшчэ, пераконвае сябе Паша, яшчэ трохі. Чакае яшчэ, потым яшчэ, і чым даўжэй чакае, тым халадней робіцца: акно, зацягнутае плёнкай, зусім не трымае цяпла, звонку час ад часу б'е хвалямі свежы вецер. Паша спрабуе не звяртаць на холад увагі, потым пачынае сам сябе шкадаваць, што вось трэба ж было так не ў час выйсці з хаты, потым злуецца на вайсковых, якія трымаюць яго тут, у халодным пакоі, не маючы ніякіх на тое правоў. І чым халадней яму сядзіцца, тым больш справядлівым здаецца ўласнае абурэнне. «Якога чорта? — гаворыць Паша ў думках сам сабе. — Што ім трэба? Зараз пайду, усё скажу». І ён рашуча ўстае, падыходзіць да дзвярэй і гэтак жа рашуча цягне іх на сябе. Але дзверы рыпяць так пагрозліва, што ўся яго рашучасць імгненна выветрываецца. І ён стаіць, не адпускаючы дзвярной ручкі, і асцярожна прыслухоўваецца да калідорнай цішыні, прыслухоўваецца, але нічога не чуе. І цяпер баіцца выйсці ў калідор, каб нікога не сустрэць. І дзверы зачыніць таксама баіцца: раптам ізноў пачнуць рыпець, раптам на яго нехта выйдзе з сырой цемры. Стаіць і не ведае, чаго баіцца больш. Але проста так стаяць яму таксама страшна, таму Паша нясмела высоўвае галаву ў калідор.

А там пуста. Я потым вярнуся, кажа ён сабе, знайду каго-небудзь, нагадаю пра сябе і потым абавязкова вярнуся. Пакідае дзверы адчыненымі і ўсялякую рухаецца па цёмным калідоры, торгае адны дзверы, наступныя, потым яшчэ адны, за чацвёртым разам дзверы аказваюцца незамкнёнымі, Паша штурхае іх і апынаецца ў матэльным нумары. Рассеянае міргатлівае святло з зацягнутага плёнкай вакна пасля калідорных прыцемкаў усё роўна слепіць вочы, Паша, як падвадой, разглядае разасланы ложак, столік, застаўлены пустымі бутэлькамі з-пад мясцовага шампанскага.

У кутку тэлевізар паказвае навіны, і ў Пашы такое адчуванне, што ён сёння гэтыя навіны бачыў у рэальным жыцці, на свежым паветры, за некалькі кіламетраў адсюль. Ён уліпае ў рухомую тэлекарцінку і толькі праз хвіліну заўважае на ложку раскіданае адзенне. Чорная спадніца, чорныя калготкі і лёгкая, бязважкая бялізна. І яшчэ блузка. І жакет. На жакеце бэйджык, на бэйджыку надрукавана АФІЦЫЯНТ, а ад рукі сінім маркерам дапісана АННА. Сама Анна, падобна, пайшла ў душ, здагадваецца Паша, пачуўшы шум вады, якая б'ецца аб пластыкавыя дзверы душавой кабінкі, разбіваецца аб цёплае жаночае цела, сцякае ўніз па яе доўгіх нагах, губіцца ў трубах. І калі зараз Анна вернецца ў пакой і застане тут Пашу, будзе скандал. Можа, мяне нават расстраляюць, мяркуе Паша. Трэба сыходзіць, мяркуе ён. Але глядзіць зноў на бялізну, нядбайна раскіданую на ложку, і разумее, што бялізна, мабыць, яшчэ тоіць у сабе цяпло яе цела, і добра было б дачакацца, калі яна вернецца, падаць ёй вопратку, пачакаць, пакуль яна апранецца, пазнаёміцца. Хоць што знаёміцца, думае Паша, Анна яе завуць, Анна.

Знайсіі б яе пасля ўсяго гэтага. Знайсці і пра ўсё пагаварыць. «Ці захоча яна са мной гаварыць?» — сумняваецца Паша, чуючы, як сцякае вада. Ён паварочваецца і нечакана бачыць свой твар. У люстэрку, на сцяне насупраць. Даўно не стрыжаныя светлыя валасы, акуллары ў тонкай недарагой аправе, мяшкі пад вачыма, двухдзённая шчаціна, што дадае яму не так мужнасці, як недагледжанасці. Радзімка на правай скроні, шнар на шыі, яшчэ з дзяцінства. Папраўляе акуллары, глядзіць на пальцы. Так, яшчэ рука, якую ён ненавідзеў. Ловіць сябе на думцы, што не падабаецца сабе. І яшчэ ловіць сябе на думцы, што напраўду хоча сабе падабацца. Выходзіць у калідор, ціха прычыняе за сабой дзверы.

Людзей унізе стала яшчэ больш. Або яны гучней крычаць. Паша праслізгвае паміж спін і, стараючыся не прыцягваць нічыёй увагі, прабіраецца да дзвярэй. У кутку сядзіць вялікая кампанія, схіліліся над сталом, пра нешта шэпчацца, час ад часу адкідваюцца на спінкі крэслаў, нервова смеючыся. Адзін з іх напаўабарочваецца і акідвае залу лянiвым, хоць насамрэч вельмі ўважлівым поглядам, чапляецца за Пашу. Ганс, пазнае Паша і ў жаху замірае, баючыся паварушыцца. Вострае Гансава вока толькі на імгненне прыжмурваецца, спатыкнуўшыся аб Пашу, толькі ледзь-ледзь улоўна ўздрыгвае маршчына пад гэтым яго вокам, усяго толькі на долю секунды, пасля чаго погляд рухаецца далей, Ганс адварочваецца і пляскае свайго суседа па плячы. Тады сусед паварочвае галаву, факусе погляд на Пашу і павольна падымаецца. Паша стаіць, не рухаецца, нават акулеры паправіць баіцца. Баец лянiва ідзе ў яго бок, нядбайна абыходзіць сталы і кампаніі, падыходзіць, востра глядзіць на Пашу, маўчыць. Пасля дастае з кішэні Пашаў пашпарт, совае Пашу ў скалечаную далонь. Паварочваецца, лянiва ідзе назад. Паша нейкі момант прыходзіць у сябе, затым хутка ідзе ў наступны пакой, хоча абысці барную стойку, і тут яго цягне за рукаў зусім юны аўтаматчык: шлем боўтаецца на руцэ, быццам кацялок, высокія чаравікі пераматаныя скотчам, відаць, зняў з кагосьці, а шнураўку проста зрэзаў, і цяпер прыматаў чым мог. Скотч парыввае ад кожнага руху, аўтаматчык, не гледзячы на Пашу, цягне яго за сабой у бар, зараз, кажа, не сцы. Паша стаіць за ім, глядзіць: аўтаматчык паказвае жанчыне за прылаўкам два пальцы як знак перамогі, але насамрэч проста замаўляе яшчэ дзве, а пакуль жанчына налівае яму, ён капаецца па кішэнях, каб разлічыцца, і дастае цэлюю

жменю дробных купюр, незадаволена іх аглядае, зноў лезе ў кішэню, не выпускаючы Пашавай рукі, і нечакана дастае ручную гранату. Жанчына дранцвее, а аўтаматчык кладзе гранату на прылавак і далей мацае кішэні, у той час як граната пачынае каціцца па прылаўку, коціцца, коціцца, павольна-павольна, жанчына не можа адарваць ад яе погляду, аж алкаголь праліваецца праз край, і тыя, што стаяць поруч, таксама заўважаюць гранату і не могуць нічога вымавіць, глядзяць толькі, як яна павольна-павольна падкочваецца да краю, як яна застывае, як падае з краю прылаўка і ляціць на падлогу.

— Лягай! — крычыць нехта над вухам і ломіцца праз натоўп.

Жанчына таксама пранізліва ўскрыквае. Паша вырывае сваю руку з рукі аўтаматчыка і кідаецца да дзвярэй, на святло. А святла ў гэты час амаль няма, мала святла, а тое, што ёсць, — вогкае і прастуднае.

* * *

— Куды едзем? — пытае яго таксіст.

— Дадому, — адказвае Паша.

— Вайсковец? — пытаецца таксіст далей.

— Цывільны, — адказвае Паша.

— Ясна, — таксіст незадаволена выкручвае стэрно, так, як выкручваюць мокрую вопратку.

Спачатку маўчыць, а потым не вытрымлівае і пачынае гаварыць. Страшэнна злуецца і нервуецца. І вось калі не звяртаць увагі на яго нервы і злосць, то гаворыць ён пра тое, што дарог няма, дарогі проста раз'ябалі, раз'ябалі і ўсё тут, і няма цяпер дарог, і раней не было, і цяпер няма. І незразумела, што яго нервуе больш: тое, што іх не было, тое, што іх няма, або тое, што іх, падобна, тут наогул ніколі не будзе. І вось ён